

Albin Škrinjar

LITURGIJA U OTKRIVENJU IVANOVU

Sada gotovo već svi priznaju izvanrednu važnost koju Otkrivenje Ivanovo predstavlja u povijesti liturgije. U. Vanni, profesor na Gregorijani u Rimu, pruža nam popis stručnjaka koji nam o tome svjedoče.¹ Zahvalni smo i protestantu stručnjaku E. Lohse za korisni odsjek *Liturgijski komadi u Otkrivenju Ivanovu*.² Egzegeti, naime, u Apokalipsi razlikuju obično tri liturgije: starozavjetnu, novozavjetnu i nebesku. Ali, nebeska je zapravo novozavjetna, liturgija »zaklanog Jaganjca«, a u novozavjetnoj opažamo također i elemente starozavjetne, ukoliko se NZ djelomično razvio iz SZ. Na to nam je paziti dok nam je govor sad o jednoj, sad drugoj od tih liturgija.

Liturgija Novog zavjeta u Otkrivenju

E. Lohse zaključuje u spomenutom odsjeku: »U nebeskoj službi Božjoj pjevaju se pjesme koje su se pjevale u zemaljskoj službi Božjoj prvih kršćana.« Evo novozavjetnih knjiga koje nam govore o kršćanskim hvalospjevima: 1 Kor 14,26; Kol 3,16; Ef 5,19. Razabiremo da su kršćani već prije Ivanova Otkrivenja imali razne vrste hvalospjeva, psalme, himne, pjesme duhovne, zahvalne. Bibličari raspoznavaju k tome još *doksologije* kao posebne hvalospjeve. Njima izrično želimo Bogu da primi *slavu* (grčki *doxa*). Iz naše svagdanje molitve poznajemo doksologiju »*Slava Ocu i Sinu i Duhu Svetomu*«, a iz mise »*Slava Bogu na visini*«. Za jednu vrstu hvalospjeva doznajemo samo iz Apokalipse. Počinje grčkom riječju *áxios* = *dostojan*. Evo primjer: »Dostojan si, Gospodine, Bože naš« (Otk 4,11; usp. 5,9.12). O »*axios-himnima*« raspravlja iscrpivo naš Nikola Hohnjec.³ Pristaje uz mišljenje da se Ivan u Otk 5 popeo na vrhunac kristologije, povijesti spasenja, neprocjenjivih posljedica smrti Jaganjčeve. Pripominjem da su ti himni pjesme nebeskih duhova.

¹ U. VANNI, *Un esempio di dialogo liturgico in Ap 1, 4-8*, Bc 1976-4, 453, b. 2.

² E. LOHSE, *Die Offenbarung des Johannes*, NTD 11, Berlin 1965, 48 sl.

³ N. HOHNJEC, *Das Lamm — to arnion in der Offenbarung des Johannes*, Roma 1980 Herder, 52-67.

Dvaput se u Apokalipsi intonira *pjesma nova* (5,9; 14,3). Češće se pjevala u SZ: Ps 33,3; 40,4; 96,1; 98,1; 144,9; 149,1. O apokaliptičnoj pjesmi novoj puno nam kaže A. Feuillet (*EspVie* 1975-28, 440). U njoj se veliča trijumf Jaganjčeva spasenja, veličaju spašeni, ljudi novi (sv. Augustin u časoslovu sv. Cecilije). Nova tu nije vanjska forma, kakvih npr. u grčkoj poetici ima sijaset. Zgodno veli Lohse: »Pjesme o Kristu u Otkrivenju pružaju nam zorne primjere za to kako je izgledao bogostovni život prvih kršćanskih zajednica« (o. c. 48). Nije smetalo svetom autoru što je ostao vjeran nekim židovskim liturgijskim aklamacijama, poklicima, očito biblijskog porijekla. Takvo je aleluja (Otk 19), točno hebrejski *hallelujáh*: hvalite Jahvu. Slavi se tim poklikom pobjeda nad poganskim Babilonom i svadba Jaganjčeva koja slijedi. Sačuvao se također iz židovskog bogoslužja *amen*, kojim se potvrđuje istinita riječ »tako jest«, ili želja »tako neka bude«. U Otk 3,14 *Amen* postaje ime Krista kao utjelovljene riječi Božje.

Da se još kratko osvrnem na obredni poklik jeruzalemske Pracrkve *maranata*. Aramejska je to riječ a može se čitati na dva načina, ili *marán atá* = Gospodin naš je došao, ili *Marána tá* = Gospodine naš, dođi! Vjerojatnije su kršćani na taj drugi način voljeli dati oduška svom čeznuću za dolaskom Isusovim. Aramejskog teksta u Apokalipsi nema. Preveden je po svoj prilici u Otk 22,20 »Dođi, Gospodine Isuse!« (Usp. 1 Kor 16,22).

No najviše je značajno za Otkrivenje Ivanovo ispovijedanje vjerskih istina, u prvom redu kristoloških, oduševljeno, staloženo, mirno, kako je bilo u običaju kod prvih vjernika, idealnih vjernika. Možemo pretpostaviti da je kršćansko vrijeme svetog Ivana ostalo vjerno vjerskom i obrednom programu jeruzalemskom, apostolskom: »Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, lomljenju kruha i molitvama« (Dj 2,42). Najprije, dakako, u nauku apostolskom. Zar i u lomljenju kruha, kao Euharistiji? Mislim da za vrijeme Otkrivenja nitko neće posumnjati u to. E. B. Allo, kojemu je autor Otkrivenja identičan s autorom četvrtog evanđelja, ne dvoji da se Euharistija krije u ovim riječima Apokalipse: »Pobjedniku ću dati mane sakrivene« (2,17).⁴ Istina je da valja još proučavati stvarni odnos aluzija na sakramente u pismima crkvama Otk 2 i 3, kao što sudi U. Vanni (o. c. 453, b. 2). Onaj koji manu ovdje tumači euharistično mora nam obrazložiti u kojem je smislu mana sakrivena i zašto se obećaje pobjedniku, posljednjih vremena.

Spominje se ipak u Apokalipsi nešto liturgijsko bez teških problema, a to je *Dan Gospodnji*, nedjelja. Tu je već u prvom poglavlju, retku desetom. Jedini put zove se u Novom zavjetu Dan Gospodnji. Kršćani su već prije, rano, imali za nedjelju naziv *prvi dan u tjednu* (Dj 20,7; 1 Kor 16,2). Taj naziv nije bio puka vremenska oznaka, bez dubljeg značenja. Bio je to dan Uskrsnuća Kristova, a to su vjernici od prvih početaka smatrali osnovnim u svojoj vjeri i liturgiji. A što Ivan baš

⁴ E.-B. ALLO, *Saint Jean. L'Apocalypse*, Paris 1921, 45.

nedjelju spaja sa svojim proročkim pozivom, i u tome on ima svoj duboki vjerski osjećaj. Razumio je svoje zvanje kao nešto sveto, a sebe obvezatnim službi Božjoj, slugom Kristovim, suzajedničarem s braćom vjernicima »u nevolji, kraljevstvu i postojanosti u Isusu« (1,9). Postoji kratka, ali divna njemačka pjesma *Das ist der Tag des Herrn*. Budila je u meni već kao malom seminarcu i vjeru u Dan Gospodnji i najugodniji nedjeljni štimung. Što Ivanova liturgija budi, jest bitno nepomućena vjera i blaženstvo u vjeri. To je nedvojbeno vrhunac nedjeljne pobožnosti.

Liturgija Starog zavjeta u Ivanovu Otkrivenju

Uvjerili smo se kako je Ivan u Apokalipsi prožet liturgijskim rječnikom i idejama NZ. Slično, a s nekog stanovišta i opsežnije, jest njegovo iskustvo sa Starim zavjetom. Ivan se služi i tekstom SZ puno obilnije nego drugi sveti pisci NZ. No time nisam ustvrdio da on iz SZ često formalno citira. Imenom se iz SZ jedini Mojsije spominje jedanput (15,3). Citira se sa svojom pjesmom, koja se pored toga još teško provjerava u svom izvoru. U mnogim slučajevima može se tek s većom ili manjom vjerojatnošću nagađati da je Ivan imao pred očima neki starozavjetni tekst. Koliko puta? Egzegeti nam iznose jako različite brojeve, npr. E. Hühn 453 reminiscencija iz SZ, a A. Gelin ništa manje nego 518 (Bc 1962, 439). Usprkos tomu Vanhoye izražava duboko udivljenje nad književnim i religioznim genijem sv. Ivana, koji je umio s tolikom vjernošću skupiti tako snažnu i plodnu originalnost.⁵ S njime se slažu i drugi bibličari. Isto udivljenje zaslužuje napose starozavjetna liturgija u Otkrivenju.

Nećemo se čuditi što autor u Otkrivenju s tolikim zanimanjem zbori o hramu, tj. nebeskom hramu svojih viđenja. U svetinji nad svetinjama nalazio se nekad najsvetiji Kovčeg svjedočanstva kao prijestolje Božje. Evo kako ga je gledao Ivan u svom viđenju: »I otyori se hram Božji na nebu i pokaza se Kovčeg saveza njegova u hramu njegovu« (Otk 11,19). Prema pobožnoj predaji, sakrio je prorok Jeremija Kovčeg pred Nabukodonozorovim vojnicima; nije se mogao više naći, ali će se prema istoj predaji opet ukazati kad se Bog smiluje svojem narodu (2 Mak 2,4-8). U apokrifu *Životi proroka* (Riessler 876) piše da će na dan uskrsnuća Kovčeg zavjetni prvi uskrsnuti. Ivan je na neki način promatrao taj sretni dan, promatrao Kovčeg zavjetni u nebeskom sjaju i buduće ostvarenje biblijskih tipova. I u viđenju osmoga poglavlja prikazuje nam se sjajni liturgijski prizor s blagotvornom idejom. Anđeo koji je stao na veliki žrtvenik prima mnogo kâda da ga s molitvama svih svetih prinese na zlatni žrtvenik pred prijestoljem. »I vinu se dim kâdioni s molitvama svetih iz ruke anđelove pred lice Božje« (8,3 sl.).

⁵ A. VANHOYE, L'utilisation du livre d'Ezéchiel dans l'Apocalypse, Bc 1962-4, 472, b.2.

Jedanput se i drugdje u Svetom pismu uspoređuje naša molitva s kâdom pred licem Božjim (Ps 141,2). Ivan je to istakao i uresio liturgijskim sjajem. Shvaćanje hrama napreduje i preobražava se veličanstvenim riječima u Otk 21,22: »Hrama u gradu (tj. u nebeskom Jeruzalemu) ne vidjeh. Ta Gospod, Bog, Svevladar hram je njegov — i Jaganjac«. Dakle, nebeski Jeruzalem bez hrama od kamena. Bog mu je hram i Jaganjac. Evidentno znak je to spiritualizacije, snažnije i savršenije Božje prisutnosti.

Krivim putem idu neki egzegeti koji se izražavaju o biblijskoj antipatiji prema hramovima. Neku je spiritualizaciju preporučio sam naš Spasitelj kad je rekao: »Bog je duh i koji se njemu klanjaju, u duhu i istini treba da mu se klanjaju« (Iv 4,24). Već kao dječak, i kasnije često, hodočastio je Isus u hram. Nije ga osudio, ni skupocjene zavjetne darove u njemu. Osuđuje se u Bibliji nedostojno ponašanje u hramu, najstrože kult krivih bogova. I propast koju je Isus proricao hramu bila je kazna za grijehе tamo počinjene. Poslije rimskih progona Crkva je sigurno po nadahnuću Božjem podizala krasne bazilike. Na nebu, našoj savršenoj duhovnosti, neće biti više potrebne. Jer tamo hrama više neće biti, u Otkrivenju ne čitamo kao kod Ezekiela o živoj vodi koja izvire ispod praga doma Božjega (47,1), već o živoj vodi iz prijestolja Božjeg i Jaganjčeva (Otk 22,1). Biblijsku antipatiju prema hramovima konstatirao je H. Kraft, inače izvrstan tumač Apokalipse. Ivanovu misao u tome nije pogodio.⁶ Ali i među katolicima čuju se tu i tamo štetne pretjeranosti o spiritualizaciji bogoslužja, ne u duhu Ivanova Otkrivenja.

Žrtvena liturgija u Otkrivenju

Liturgijski se bez najmanje sumnje shvaća smrt »zaklanoga Jaganjca«. Protestant J. Behm se s time ne slaže. Ne »kultische Opfergaben«, veli on, već slikovito izraženo »Selbsthingabe, Gehorsam«. ⁷ Ne obredna žrtva, već samoprijegor, posluh. No zaklanog Jaganjca prikazuje nam izrazito obilna žrtvena terminologija (Otk 1,5 = 5,9; 7,14; 12,11), koja se, naprotiv, vidljivo izbjegava kod mučeničke smrti, nerijetko herojski požrtvovne. Usp. 16,6; 17,6; 18,24; 19,2. Tek u tekstu o dušama ubijenih zbog riječi Božje i svjedočanstva (6,9) moglo bi se to nekako u širem smislu liturgijski razumjeti. Puno izrazitije i jasnije iskače u tekstovima žrtva, prava žrtva Kristova, u Heb, kod sv. Pavla, npr. »Koji je sebe predao za nas kao prinos i žrtvu Bogu za ugodan miris« (Ef 5,2). Da čujemo i autora 1 Iv o Isusu Kristu kao žrtvi pomirnici za grijehе čitavoga svijeta (1 Iv 2,2; usp. 4,10). U našoj modernoj književnosti smijemo poneki obredni izraz uzeti u prenesenom smislu, ali starodrevnim svetim piscima ostavimo smisao što su ga oni u svojim prilikama imali na

⁶ H. KRAFT, *Die Offenbarung des Johannes*, Tübingen 1974, 273.

⁷ J. BEHM, *ThWbNT III*, 184-186.

umu! Iz samih Isusovih riječi Iv 17,19 ne može se eliminirati žrtveni smisao Isusove smrti prema tumačenju R. Schnackenburga,⁸ »Ja samoga sebe posvećujem za njih, da i oni budu posvećeni za istinu«.

Sakramentalni tekstovi u Otkrivenju

Pitanje je da li se nalazi u Otkrivenju neki spomen Euharistije i krštenja. Izričnog spomena nema. A zar se ne spominje implicitno? Bilo bi čudno da toga nema. Naslućuje se da je u nemalenom broju praktičnih pouka, uputa, opomena u pismima sedmerim Crkvama (Otk 2 i 3) morala ipak pasti koja riječ o sakramentima. Nije toliko upadno ako tumač Apokalipse ne drži da je od istog autora i Apokalipsa i četvrto evanđelje sa svojim važnim tekstovima o sakramentima, a to su malne svi protestantski bibličari, nije tako upadno kad se onda o sakramentima ne tumači Apokalipsa. Po mojem osvjedočenju, ipak u onim Crkvama kojima su naslovljena pisma u Otk 2 i 3, nije mogla biti tuđa vjera u Euharistiju i krštenje. To je moglo autora navesti da se na tu vjeru nekako osvrne. Zbilja, Feuillet prisutnost nauke o Euharistiji u Otkrivenju brani snažno, s neobičnom sigurnošću. Ne umara ga obilje riječi kojima on dokazuje svoju misao. U tančine on analizira tekstove koji dolaze u obzir, u Otk isto tako kao u evanđelju, uvjeren da ima pred sobom istog autora. Njegove prikaze može u cijelosti prihvatiti samo onaj koji o postanku Otk i Iv ima isto mišljenje. Temelji dokazivanja nauke o Euharistiji u Otkrivenju prema Feuilletu su ovi: a) simbol drveta života (Otk 2,7; 22,2.14.19), b) simbol mane sakrivene i bijeli kamenčić (Iv 6,31.49; Otk 2,17), c) simbol gozbe s Isusom (Iv, 6,56; 13,2.4; 21,9-13; 1 Kor 11,20 sl.; Otk 3,20). Ja lako pristajem uz Feuilleta ukoliko mani sakrivenoj ne traži paralelu u židovskoj predaji da je naime Jeremija prije propasti hrama sakrio Kovčeg saveza (2 Mak 2,4-8). Feuillet vidi sakrivenost mane u svojstvu mane kao hrane nebeske i božanske, što nama nije očevidno, već tajanstveno.

Argumentacija A. Feuilleta kruži napose oko teksta Otk 3,20: »Evo, na vratima stojim i kucam; poslušaj li tko glas moj i otvori mi vrata, unići ću k njemu i večerati s njime, i on sa mnom«. »Po mojem mišljenju, piše Feuillet, taj je tekst Otkrivenja jedan od najizvanrednijih u čitavom Svetom pismu« (a. c. 217a). U prilog svoga euharističnog tumačenja Feuillet citira priličan broj bibličara. Veli da se tekst nedvojbeno odnosi na Euharistiju, a dokazuje to obilato. Kršćanin, tobože, ako čuje o gozbi s Isusom, neodoljivo pomisli na euharistijsku gozbu. Feuillet i njegovi pristaše rado citiraju kao izvor tekstu Otk 3,20 tekst Pj 5,2: »Ja spavam, ali srce moje bdi. Odjednom glas! Dragi moj mi pokuca:

⁸ R. SCHNACKENBURG, *Das Johannesevangelium III*, Herder 1975, 212-214.

Otvori mi, sestro moja, prijateljice moja...»; citiraju rado i neke sinopičke parabole, npr. Lk 12,36; 22,28-30.⁹

Da bude naša orijentacija potpuna, jasna i sigurna, vidjeti nam je što misle o Otk 3,20 drugi egzegeti i prevodioci Biblije. Zapanjuju nas neki od njih što ne kažu ništa. Šute o Euharistiji. Dosta će biti navesti samo neke. To su komentatori Charles, Lohse, Bonsirven (osim ukoliko taj usput dodaje citat Iv 6,56). Navodim neke prevodioce: (domaće) Šarić, Jerè — Pečjak — Snoj; (francuske) Crampon, Osty-Trinquet, Jeruz. Biblija; (engleske) NEB. I F. Zorell u svojem znamenitom rječniku grčkog jezika NZ o glagolu *deipneo* ne kaže ništa o Euharistiji, već samo »de amicissima familiaritate commercii«. Ispušta svaku riječ o Euharistiji i J.-L. D'Aragon u *Jerome Bibl. Comm.* Ipak je istaknuti katolički komentator E. B. Allo priznao euharistijsko značenje retka Otk 3,20, premda kratko, s kvalifikacijom »sans doute« = bez sumnje (o. c. 45). H. Kraft, jedan od najboljih protestantskih tumača Apokalipse, smatra gozbu u istom retku gozbom Jaganjca i njegove zaručnice, gozbom svadbenom i obrednom. Hvali Luthera, koji traži prijevod *večera*, s obzirom na Isusovu posljednju večeru i na protestantsku obrednu večeru »Abendmahl« (o. c. 86.). E. Lohmeyeru je to »Gospodnja večera« kao u 1 Kor 11,20. Tako se i kod nekih protestanata apokaliptični tekst povezuje s liturgijom. I egzegeza naše Biblije Stvarnosti govori o »najintimnijoj zajednici između Krista i njegovih vjernika po Euharistiji koja je simbol vječnog blaženstva« (str. 333a).

Pitanje krštenja u Otkrivenju dosta je teško. Premalo sam našao u dotičnoj literaturi. Ipak nešto, jamačno važno. Radi se o viđenju Ivanovu: »I pokaza mi rijeku vode života, bistru kao prozirac; izvire iz prijestolja Božjega i Jaganjčeva« (22,1). Ali tumači ovu vodu pod vidom sakramenta krštenja. Shvatili su tako, veli, svi stari tumači, a on ih slijedi (o. c. 325 sl.). Njemu bi bilo neshvatljivo da se u zadnjem dijelu Apokalipse ne spominje Duh Sveti, inače tako tijesno povezan s prvim dijelom, gdje je govor o Duhu Svetom sedam puta. H. Kraft spominje krštenje bar time što kaže da je u baptizmalnoj terminologiji stare Crkve »živa voda« bila krsna voda, koja se izljevava odozgo; citira *Didache* 7,1 sl. Bonsirven dopušta kao moguće i tumačenje o krštenju, kao uključenom u obilje raznih milosti, simboliziranih vodom života.¹⁰

Kako to da u literaturi o Otkrivenju Ivanovu sakramenti ne primaju dovoljan dio, kakav bi zaslužili? Evo kako! Cijenjeni tumač Apokalipse E. Lohmeyer pripisuje Ivanu »Sprachgewalt und Geistesmächtigkeit«, tj. snagu govora i moć duha (o. c. 37). U nekim modernim komentarima to drugo je premalo zapaženo. Kad čitamo djela profane književnosti, može nas se duboko dojmiti snaga govora tako da u njoj uživamo, i gotovo! U Otkrivenju govornička je vještina znatna, ali je puno veća

⁹ A. FEULIET, *Le repas pris avec le Christ (3,20); les textes paralleles, La référence à l'Eucharistie. La doctrine eucharistique sous-jacente aux lettres, aux Églises, EspVie* 1975-14, 216-219.

¹⁰ J. EONSIRVEN, *L'Apocalypse de saint Jean*, Paris 1951, 324.

moć duha. Ta zahtijeva veću pažnju. Ivanu nije toliko do toga da pred našim očima slika lijepe liturgijske geste. On roni i hoće da mi s njime ronimo u dubinu objavljenih istina, koje u službi Božjoj dozivamo u pamet, ispovijedamo, veličamo.

U nebesku liturgiju, a i u našu zemaljsku, spada bez sumnje *prijestolje Božje*. Spominje se u Otkrivenju kojih četrdeset puta. Koji moderni demokrata dobacit će nam: »O prijestoljima se više ne govori«. Mora se govoriti o prijestolju Božjem i Jaganjčevu, jednom (Otk 3,21; 22,1.3). Tako je apsolutna naša ovisnost o Bogu koji sjedi na prijestolju, da se moramo pred njim klanjati, priznati njegov autoritet. Sjajnim se bojama opisuje liturgijsko klanjanje u Otkrivenju. A. Feuillet posvećuje nekoliko zanimljivih rečenica prijestolju Božjemu u njegovom nebeskom okolišu.¹¹ Transcendencija Božja ne čini Boga dalekim i tuđim. Tako nam je divna ta blizina Božja i Božje zanimanje za nas da nam je to kao nekakav apokaliptični misterij. Misterij, ali živa istina. Da nam ju je okusiti kad se u liturgiji klanjamo Bogu i Jaganjcu!

Čiji su himni klanjanja Bogu u Otkrivenju?

Himnima se Ivan u Otkrivenju popeo na vrhunac svoje teologije i poezije. Ali je šteta što nam je na tom vrhuncu počeo smetati problem da li su apokaliptični himni uzeti iz starije kršćanske liturgije. Neki mimoilaze taj problem smatrajući ga nerješivim. A drugi ovisnost tih himana o starijoj liturgiji odlučno poriču. Među njima je i protestantski egzeget W. G. Kümmel.¹² Slijedi ga H. Kraft. Njegovo je mišljenje da nijedna bogoslužna formula nije u Otkrivenju uzeta bez promjene iz starokršćanske liturgije (o. c. 102). U istom smjeru poveo se za drugima i katolik J. Schmid.¹³ On isključuje vezu himana sa starijom liturgijom jer opaža upadno tijesnu vezu himana s autorovim kontekstom. Nema, prema njemu, u Otkrivenju hvalospjeva iz liturgije. Ipak ima protivnih tumačenja. O. Cullmann je uvjeren da je Apokalipsa sva puna aluzija na liturgijske običaje Pracrkve. Pjesme prakršćanske službe Božje bile su, prema Cullmannu, djelomice direktno židovskog porijekla, a djelomice spjevane po uzoru na židovske pjesme.¹⁴ Poznat nam je i Lohse sa svojom simpatijom za liturgiju kao izvor hvalospjeva u Apokalipsi (o. c. 48 sl.). Zanimljivo se i Lohmeyer izražava o najvažnijem hvalospjevu u Otk 5,13 sl.: »Tekst je lijepa ilustracija riječima Rimljanina Plinija da su kršćani pjevali »carmen Christo quasi deo« i da je tu vjerojatno liturgijski običaj s kršćanskih sastanaka (o. c. 55). Mnogo više i uvjerenije piše u tom smislu katolik J. O'Rourke.¹⁵ On je minu-

¹¹ A. FEUILLET, *Le trône divin, l'arc-en-ciel et la mer de cristal*, EspVie 1975-28, 439.

¹² (FEINE-BEHM-) W. G. KUEMMEL, *Einleitung in das Neue Testament*, Berlin 1965, 340 sl.

¹³ (A. WIKENHAUSER-) J. SCHMID, *Einleitung in das Neue Testament*, Herder 1973, 642 sl.

¹⁴ O. CULLMANN, *Urchristentum und Gottesdienst*, Zürich/Stuttgart 1962, 11. 24.

¹⁵ J. O'ROURKE, *The Hymns of the Apocalypse*, CBQ 1968-3, 399-409.

ciozno proučio dotične tekstove Otkrivenja. Znakovi da je neki himan Apokalipse iz starije liturgije bili bi ovi: a) paralelizam kao u biblijskim psalmima, b) svečani stil, c) gramatikalna neskladnost stila (a. c. 400). Pisac ne taji svoju nemoć da dokaže apsolutno kako je Ivan svjesno pozajmljivao iz starih liturgijskih izvora. Čini mu se gotovo sigurno da je tako radio pišući o Otk 1,4.5.8b; 4,8b; 7,12.15-17; 11,15.17-18); 19,5. 6b-8. Druge primjere smatra manje vjerojatnima. Ako se Ivan služio liturgijskim izvorima, O'Rourke vidi kako je bogat bio doktrinalni sadržaj pjesama onih starih vremena (a. c. 409). Čudim se kako on ipak šuti o himnima Otk 5, koji su doktrinalno najuzvišeniji. Ja ne bio šutio, jer ne tvrdim da su se himni petog poglavlja Otkrivenja pjevali točno isti već u vrijeme sv. Pavla, ili još prije.

Da je Ivan iz teksta stare liturgije mjesto *Krista* metnuo *Jaganjca*, tekst bi u biti ostao isti, a da se smisao o dostojanstvu Isusovu ne bi nužno promijenio. Meni se sve čini da problem o neposušivanju Ivanovu iz kršćanske liturgije počiva na krivom problemu o nepovijesnoj »kerigmatičnoj teologiji«, prema kojem najrazvijenija teologija Apokalipse nije mogla biti već teologija liturgije iz koje je, navodno, Ivan crpao. Primjer za to kako Ivan nešto rečeno o Kristu umije umjetnički izraziti o Jaganjcu, imamo u Otk 1,5 sl. o Isusu Kristu, »koji nas krvlju svojom otkupi... te nas učini kraljevstvom, svećenicima Bogu i Ocu svojemu«, a u Otk 5,9 sl. o Jaganjcu, »jer si otkupio krvlju svojom... ljude iz svakog plemena... učinio si ih Bogu. našem kraljevstvom i svećenicima«. Dakle, u pogl. 1 nešto što je Ivan bez teškoća mogao uzeti iz starije liturgije, a u pogl. 5 nešto u uzvišenom himnu, koji je, kažu, osobna tvorevina Ivanova. Pripominjem da meni izgleda pretjerano što G. Lohfink tvrdi o dalekosežnoj suglasnosti egzegeta o Ivanovoj samostalnoj kompoziciji himana u Otkrivenju, tj. o neposušivanju iz liturgije.¹⁶

Da li je bogoslužje u Otkrivenju karizmatično?

Odmah na početku Otkrivenja čitamo o liturgijskom činu Crkve. Evo proročko naređenje da se čita proročki spis pred vjernicima, dakako na crkvenom sastanku. O hijerarhiji ništa. Izrično ni kasnije u Apokalipsi. A gdje je biskup? Gdje svećenik? Ne vidimo ih. Čini se ipak nekima da se hijerarhija krije u anđelima Crkava (pogl. 2 i 3). Valjda biskupi? Ali je problem o tim anđelima Crkava bio veoma zamršen sve od početka do dana današnjega. Ipak A. Feuillet, upućen i vjerodostojan bibličar, uvjerava nas da sve više raste broj egzegeta koji u anđelima Crkava prepoznaju, ako ne baš biskupe, a to bar općenito poglavare vjerskih zajednica. Svoju interpretaciju o njima Feuillet podu-

¹⁶ G. LOHFINK, *Gab es im Gottesdienst der neutestamentlichen Gemeinden eine Anbetung Christi?* BZ 1974-2, 170.

pire solidnim dokazima.¹⁷ Približuje mu se na svoj način tumač Otkrivenja Ivanova H. Kraft. Drži se značenja grčke imenice *angelos* = poslanik. Ti anđeli u Otk 2.3 bili su poslani pojedinim crkvama, možda biskupu, ili, što Kraft voli, samomu Ivanu proroku (o. c. 50-52). Ipak poslanici poslani Ivanu teško odgovaraju svetom tekstu. Mi se otvoreno opredjeljujemo za sentenciju A. Feuilleta, za biskupe, ili u širem smislu za hijerarhijske službenike.

S njime, razumije se, mi nimalo ne kanimo smanjivati važnu ulogu koju u Apokalipsi nedvojbeno igraju proroci. Ivan u Otkrivenju odlučno brani, visoko uzvisuje svoj proročki autoritet, regbi kao prorok nad prorocima.¹⁸ Tako braniti svoje proročanstvo jedva bi se usudio koji drugi prorok. Nije istina što misli H. Kraft, da su svi vjernici pozvani za proroke (o. c. 38). Bez sumnje Ivan se u svom prvom nastupu ponizno izražava riječima »Ja, Ivan, brat vaš i zajedničar u nevolji i kraljevstvu i postojanosti u Isusu« (1,9). Lijepa i istinska poniznost, ali nedvojbeno spojiva s autoritetom što ga mora Božji zamjenik nositi i poslušno vršiti. Vjernici su njemu i pod njegovim autoritetom suvjernici istoga spasenja, iste milosti Kristove, mogu trpjeti za Krista kao proroci, biti mučenici kao oni.

Sva čast onima koji se u Apokalipsi zovu proroci. Uza sve to nam je vidjeti koliko je bilo proroka uz Ivana. Neprijatelji katoličke hijerarhije ne vole ih gledati, bar ne brojne. Vole ih gledati što više pristaše modernog karizmatičnog pokreta među kršćanima. Za nas su mjerodavne u tom pogledu, ne subjektivne sklonosti, već sveti tekst Otkrivenja. Oni koje Apokalipsa naziva prorocima ne moraju biti kršćanski karizmatici. Jesu koji put proroci SZ, npr. u 10,7. I gdje je govor o kršćanskim »prorocima«, oni jesu u nekim tekstovima proroci u širem smislu riječi (usp. VD 1943, 47-54). Ona dva svjedoka, propovjednika posljednjih vremena u pogl. 11 opisuju se jako živim bojama baš kao autentični proroci, a unatoč tomu znatan broj egzegeta našeg doba naginje na to da njihovu službu razumije u širem smislu, tj. kao sve one koji moraju biti animirani istim proročkim duhom (Allo, o. c. 142), ili kao svaki čovjek koji na poseban način izgleda i govori kao poslanik Božji (Zorell, o. c. 1156, s. v. *prophetes*). Ako »dva svjedoka« u pogl. 11 nisu nužno pravi proroci, već općenito svi propovjednici, svjedoci Kristovi, koliko su manje drugi apokaliptični »proroci« u Otkrivenju?

Drugi dokaz za šire značenje naziva *prorok* imamo u tekstovima u kojima Ivan kaže nešto o mučenicima. Ističe se mučeništvo proroka (11,7-10; 16,6; 18,24). Povijest, međutim, ne pripovijeda ništa o kršćanskim prorocima kao da su progonitelji Rimljani tražili baš njihovu smrt. Jesu bez sumnje tražili napose smrt propovjednika, širitelja kršćanske vjere, uglednih crkvenih poglavara. Možda je na Ivanovo poistovjeći-

¹⁷ A. FEUILLET, *Les anges des Églises et leurs chefs hiérarchiques*, EspVie 1975-5,

72.

¹⁸ D. MOLLAT . . . , *L'Apocalisse*, Brescia 1967, 10. 15 sl.

vanje proroka i mučenika utjecao sam Božanski Spasitelj. Rado je on spominjao mučeništvo starozavjetnih proroka (Mt 23,37; Lk 13,34), misleći na svoje vlastito mučeništvo i na svoje buduće mučenike, koji neće biti svi proroci u strogom smislu riječi. Ima, dakle, solidnih egzegetskih razloga da se u Otkrivenju smanji broj kršćanskih proroka, kad nije bila potreba da su se baš karizmatici iziskivali kao službenici oltara u liturgiji. Th. Zahn i u prorocima (22,9) braći Ivanovoj ne promatra samo kršćanske proroke, već i proroke SZ i tako diže visoko Ivanov ugled.¹⁹ Nije nam dozvoljeno čitati Apokalipsu na brzu ruku, već nam valja razvidjeti na sve strane tekst s njegovim pravim značenjem. Nije ga ni Ivan na brzu ruku sastavio.

Da se potpuno raspozna što je Ivan htio zapravo ustvrditi ili prešutjeti o točnom odnosu Apokalipse prema liturgiji, valja proučiti još neke indicije koje će nam bar s nekom vjerojatnošću osvijetliti problem. Ja se najprije pitam zašto se Ivan ni jedanput ne naziva prorokom premda u svojoj knjizi tako snažno afirmira svoje proroštvo. Razlog, po mojem nagađanju, može biti što je on bio svjestan nečega važnijeg, da je on naime više nego prorok, što je crkveni poglavar svoje pokrajine, i preko svoje pokrajine. Zatim meni pada u oči što u nebeskoj liturgiji, koju Ivan promatra, jesu neki jako aktivni službenici bogoslužja, klanjaoci pred Bogom, a da njih ništa ne karakterizira kao proroke, naime četiri živa bića i dvadeset i četiri starješine (4,6-10 itd.). Opis starješina potiče da se dulje pozanimamo za njih. Što označuje njihov broj dvadeset i četiri? Anđelima ne pripada. Pogotovu ne ovisi o 24 babilonska astralna božanstva, koja su bila jedva poznata Ivanu. Najvjerojatnije tu je neko sjećanje na 24 razreda starozavjetnih svećenika (1 Ljet 24,7-18), njihovih šefova (usp. Charles, o. c. I, 129-133). Na hijerarhijske službenike sjeća nas i izraz starješina, grčki *presbyteros*; to je bio naziv svećenika u staroj Crkvi. I bijela je boja haljina na starješinama simbol svećeništva. Feuillet promatra dvadeset i četiri starješine oko prijestolja Božjega nalik na prezbitere oko biskupa u kršćanskoj liturgiji. Usuduje se tvrditi da su starješine u Otkrivenju prototip hijerarhije zemaljske.²⁰ Eto u vidiočevu gledanju nebeske liturgije sjećanje onoga što se vidjelo kod kršćanske liturgije na zemlji, a ništa o prorocima, ni toliko koliko imaju *Apostolske upute* 10,7: »A prorocima dopustite da zahvaljuju (*eucharistein*) koliko hoće«!

Zbilja, koga ne hvata aprioristička jeza pred starješinama kao prototipom zemaljske hijerarhije, njemu će se egzegeza A. Feuilleta činiti lako prihvatljiva. Svećeništvo svih vjernika, koje se triput u Otkrivenju naglašuje (1,6; 5,10; 20,6), a razlikuje se od hijerarhijskih prezbitera kao svećenika. Univerzalno svećeništvo svih kršćana sigurno i jasno je izra-

¹⁹ TH. ZAHN, *Die Offenbarung des Johannes II*, Leipzig/Erlangen 1926, 617. Tako već znameniti Alcazar početkom 17. stoljeća.

²⁰ A. FEUILLET, *La liturgie exécutée par les Vivants et les Viellards*, *Esp Vie* 1975-28, 439 sl. 443; ust. 1976-32. 33, 456-459.

ženo u Apokalipsi, koja se u tome krivo tumači isključivo prema Izl 19,6. Ispravnije joj se označuje kao izvor Iz 61,6: svaki vjernik u nekom smislu svećenik.

Sad, pošto smo s obzirom na liturgiju u Apokalipsi prošli mimo hijerarhijskih službenika oltara, mimo proroka, karizmatika, upamtimo da su od Boga u Bibliji proroštvo sa svim karizmama i hijerarhija. A što je od Boga, ne smije se jedno protiv drugoga suprotstavljati. To smo od Otkrivenja naučili. Interesirali smo se u ovom članku specijalno za liturgiju koju mi sada proživljavamo i vršimo. O njoj smo htjeli iz Apokalipse raspoznati što da o toj liturgiji mislimo. Naučili smo kako nam valja svoju liturgiju visoko cijeliti, Božjom istinom produbljivati, iz nje crpsti Božji mir, što ga u misi toliko puta jedni drugima želimo. Mir s vama! Mir što nam ga Ivan već na početku tako svečano želi »od Onoga koji jest i koji bijaše i koji dolazi i od sedam duhova što su pred prijestoljem njegovim, i od Isusa Krista, Svjedoka vjernoga, Prvorođenca od mrtvih, Vladara nad kraljima zemaljskim« (1, 4 sl.).